

İNGİLİS DİLİNDƏ RİTMİK VARIATIVLIYƏ DAİR BƏZİ QEYDLƏR

Gülbənz NURƏLİYEVƏ, Azərbaycan Dillər Universiteti

Qeyd etmək lazımdır ki, ritm lingvistik bir anlayış kimi seqment və surpaseqment vahidlərlə, o cümlədən səs, heca, söz, söz birləşməsi, cümlə, misra vasitəsilə, başqa sözlə, leksik, sintaktik və prosodik vasitələrlə realizə olunur (8). Ritm əksər hallarda qeyd olunan vahidlərin kombinasiyası ilə özünü təzahür etdirir. Danışq aktında ritm seqment vahidlərin zəminində əsasən prosodik vasitələrlə realizə olunur. Danışq aktı, canlı danışq təbii olaraq nəfəs alıb-vermə prosesi ilə sıx bağlıdır. Belə ki, danışq fəaliyyəti, eləcə də insanın hər bir digər fəaliyyəti fizioloji faktorlarla şərtlənir və onların arasında bəziləri ritmik səciyyəlidir. Danışq aktında, canlı danışqda ritmin ti-pi dillərdən asılı olur. Bu baxımdan lingvistlər dilləri iki qrupa bölürlər: 1) he-calı ritm tipi; 2) vurğulu ritm tipi. Hecalı ritm tipində danışan şəxs (dil daşıyıcısı) hecaların vurğulu və vurğusuz olmasından asılı olmayaraq, hər bir hecanın tələffüzünə təqribən bərabər vaxt (zaman) sərf edir və bu da dinləyicidə qırıq-qırıq ritm təəssüratından çox bərabərsəviyyəli ahəstə ritm təəssüratı yaradır. Hecalı ritm tipinə fransız, ispan, o cümlədən Azərbaycan dili aid edilir.

Vurğulu ritm tipi hecadan böyük olan vahidə əsaslanır. İngilis, alman, rus dilləri vurğulu ritm tipinə aid edilir. İngilis dilində minimal ritmik vahid heca deyil, ritmik qrup hesab edilir. İngilis dilində bir vurğulu heca (söz) ətrafına vurğusuz hecaları (sözləri) birləşdirərək bir ritmik qrup yaradır. Vurğulu ritm tipində hər bir hecanın tələffüzünə verilən vaxt (zaman) kifayət qədər variativləşir, ancaq hər bir ritmik qrupun tələffüzünə sərf olunan vaxt (zaman) praktik olaraq dəyişməz qalır. Belə ki, ritmik qrupların vurğulu hecaları qabarıqlıq zirvələri yaradır və ritmik qrupların vurğulu hecaları, onlar arasında vurğusuz hecaların sayından asılı olmayaraq, bərabər zaman intervalında tələffüz olunmağa meyillidir. Ritmik qruplar daxilində zamanın distribusiyası qeyri-bərabərdir və variativ səciyyəlidir. Odur ki, danışq aktında ritm (müntəzəmlilik) əsasən güclü zərbə axınları ilə, yəni ritmik qrupların vurğuları ilə özünü büruzə verir. Belə ki, danışq prosesində belə nizamlı, müntəzəm vurğulu ritm zərbələrinin müəyyən zaman intervalında birinin digəri ilə növbələşməsi, əvəzlənməsi dəqiq, kəskin və şişəpəli «ritm effekti», təəssüratı yaradır (4, 164).

Qeyd etmək lazımdır ki, ritmik qruplarda vurğulu hecaların bərabər zaman intervalında əvəzlənə bilməsinə səbəb vurğusuz hecalardakı saitlərin

variativ səciyyəli olmasıdır. Vurgusuz hecalarda saitlərin variativliyi özünü reduksiya və eliziya formasında göstərir. Reduksiya kəmiyyət keyfiyyət və sıfır formasında baş verir. Saitlərin variativliyi canlı danışıda mənə qruplarının ritmik strukturunda mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, saitlərin uzunluğu söyləmin tempinə təsir edir. Belə ki, söyləmlərin sürəti artdıqca saitlərin uzunluğu azalır, saitlərin uzunluğunun artması və azalması bir növ nitqin ritmini nizamlayır.

İngilis dilində saitlər fiziki baxımdan iki mühüm əlamətlərlə səciyyəvidir. Belə ki, kəmiyyət və keyfiyyət sait fonemlərinin xarakterik xüsusiyyətidir. İngilis dilində saitlər yalnız kəmiyyətə görə fərqləndirici əlamətin daşıyıcısı kimi çıxış edə bilmir, çünki saitlərin kəmiyyət parametri müxtəlif fonetik kontekstlərdə variativliyə məruz qalır. Məsələn, *see – seen; cease; my – mine – mice* sözlərində uzun [i:] və [a:] saitlərinin uzunluq dərəcəsi eyni deyildir. İngilis dilində saitlərin, ritmik variativliyinə təsir göstərən bir sıra amillər vardır.

İngilis dilində ritmik variativliyə səbəb amillərdən biri və əsası, demək olar ki, vurğudur. İngilis dilində mühüm prosodik vasitə olan vurğu, onun yeri və dərəcələri sözlərdə saitlərin kəmiyyət və keyfiyyət baxımından variativliyinə səbəb olur. Eyni bir sözdə vurğunun yerindən asılı olaraq saitin uzunluğu variativləşir. Məsələn, *'import* [ˈɪmpɔ:t] sözündə [6:] saitin uzunluğu ilə *im'port* [ɪmˈpɔ:t] sözündəki [6:] saitin uzunluğu arasında fərq vardır. İngilis dilində vurğu, onun yeri və dərəcələri ilə fərqlənən söz formalarında (nitq hissələri) saitlərin ritmik variativliyi özünü aydın şəkildə büruzə verir. İngilis dilində sözlərin əsas və ikinci dərəcəli vurğusundan bəhs edərkən A.S.Qimson qeyd edir ki, vurğulu hecalar arasında biri digərlərinə nisbətən səs fonunun dəyişməsi ilə əlaqədə olur, digəri (digərləri) isə tonun dəyişməsi ilə əlaqəsi olmur. Məsələn: *examination* [ɪkˌzæmɪˈneɪʃn]. Bu halda aksentual qabarlıq yalnız əsas vurğunun özü ilə əldə edilir. Bu qəbildən olan vurğunu o, əsas, nüvə, yaxud tonik adlandırır, ikinci dərəcəli vurğunu isə o, ikinci dərəcəli, ritmik, yaxud qeyri-tonik adlandırır. A.C.Qimsona görə, əsas vurğulu hecada realizə olunan səs dəyişməsi rabitəli nitqdə itə bilər, yəni qeyri-tonik ola bilər (1, 224).

The examination was 'almost over.

İngilis dilində çoxhecalı sözlərdə ikinci dərəcəli vurğu (vurğular) əsasən ritmik amilin təsiri ilə bağlıdır. İngilis dilində ritmik meyil, çoxhecalı sözlərdə ikinci dərəcəli vurğunun (vurğuların) işlənməsini nəzərdə tutur və çoxhecalı sözlər daxilində vurğulu hecaların müəyyən zaman intervalında əvəzlənməsini, bununla da vurğulu hecalar arasında zaman intervalının bərabərliyini nizamlamaq məqsədini güdür. Belə ki, ikinci dərəcəli vurğu saitlərin, kəmiyyət və keyfiyyət baxımından əsas vurğuya və digər vurğusuz hecalara nisbətən variativliyini yaradır və bununla da, sözlərin ritmik-prosodik baxımdan nizamlayır. Ayrı-ayrılıqda götürülmüş sözlərdə əsas vurğu, A.S.Qimsonun qeyd etdiyi kimi, səs tonunun potensial dəyişməsi ilə

əlaqədarsa, ikinci dərəcəli vurğu adi halda səs tonunun dəyişməsi ilə əlaqədar deyildir. İkinci dərəcəli vurğu səs tonunun səviyyəsinin potensial dəyişməsini signal edir və ritmik vurğu ilə bağlı olur və əksər hallarda saitlərin kəmiyyət və keyfiyyət dəyişmələri ilə səciyyəvi olur. Vurğu və səs tonunun variativliyi mürəkkəb birlik təşkil edir və sözlərdə vurğunun dərəcələrini signal edir ki, bu da sözlərdə saitlərin ritmik-prosodik variativliyini reallaşdırır. Qeyd etmək lazımdır ki, sözlərdə vurğu onun dərəcələri və səs tonunun dəyişməsi ilə hecalara, səslərə verilən nisbi qabarıqlıqla yanaşı, səslərin özlərinin də özlərinə xas müəyyən fiziki keyfiyyətləri də vardır ki, onlar da qabarıqlığın artmasına müəyyən təsir göstərir. Normal halda saitlər samitlərə nisbətən qabarıqlıq yaradır. Saitlər arasında da açıq saitlər daha çox qabarıqlığa malikdir. Belə ki, saitin açıqlığı artdıqca qabarıqlıq da artır. Samitlər arasında [m, n, 2, l, r] samitləri daha yüksək qabarıqlığa malikdir. Sürtünən samitlər partlayışlılara nisbətən yüksək qabarıqlığa malikdir. Əgər mənası olmayan qısa saitlərdən və samitlərdən ibarət səs ardıcılığını vurğusuz və tonsuz halda ingilis dinləyicisinə təqdim edilərsə [161e15], bu zaman dinləyicilər [ɒ] və [ʊ] saitlərinin yüksək qabarıqlığa malik olduğunu söyləyəcəklər (1, 226). Səslərin qabarıqlığının dərəcəsi onların düşdüyü fonetik kontekstdən və digər amillərdən asılı olur. Məsələn, ingilis dilində [ə] saiti normal halda vurğulu hecada gələ bilmir. [ɪ, u] saitləri isə, baxmayaraq ki, vurğulu mövqedə yüksək qabarıqlığı ola bilər, vurğusuz mövqedə daha çox işlənmə tezliyinə malikdir. Digər fonemlər isə vurğu qəbul etməyən hecalarda gələ bilər. Məsələn: *refree* [ˌrefəˈriː], *canteen* [ˌkʌnˈtiːn], *detail* [ˈdiːteɪl], *abstract* [ˈʌbstrɪkt] (n), [ˌʌbˈstrɪkt], *record* [ˈrekɔːd], *nephew* [ˈnevjuː].

Bu qəbildən olan sözlərdə saitlərin keyfiyyət baxımından tam formasını saxlaya bilməsindən bəhs edən A.S.Qimson yazır ki, belə sözlərdə danışanın və dinləyənin beynində bu, ritmik meyildən irəli gələn ikinci dərəcəli vurğu ilə əlaqədardır (1, 225). Digər tərəfdən, vurğusuz vəziyyətdə [ə] saitin [z] və [d] qarşısında qismən uzadılması (*teachers* [tiːtʃɜːz], *answered* [ɑːnsəːd]) saitin ritmik-prosodik variativliyinə dəlalət edir. Bu deyilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, vurğusuz mövqələrdə uzun və qısa saitlərin tam formasını saxlamasına, habelə [ə] saitin vurğusuz mövqedə uzadılmasına saitlərin ritmik variativlik kimi baxmaq olar. İngilis dilində saitlərin uzunluğu mövqedən və digər amillərdən asılı olaraq variativləşir. Araşdırmalar göstərir ki, ingilis dilində dörd və daha çox hecası olan sözlərdə, bəzən ikinci dərəcəli vurğu işlənir. İngilis dilində iki ikinci dərəcəli və iki əsas vurğuya səkkiz (1, 230) və doqquzhecalı sözlərdə (3, 18) rast gəlinir. Məsələn: *internationalization* (8 heca), *extra-terrestriality* (9 heca)

İngilis dilində çoxhecalı sözlərin aksent quruluşunu nəzərdən keçirdikdə aşkar olur ki, ingilis dilində sözlərin vurğulu və vurğusuz hecaların növbələşməsində müəyyən bir ritmik meyil özünü göstərir (1; 3). Lakin bir sıra hallarda sözləri müşayət edən nizamlı aksent-ritmik model

sözdə müəyyən prefikslərə verilən mənə qabarıqlığı sayəsində tez-tez pozulur.

Belə ki, qüvvətli prefikslərdə qüvvətli vurğunun olması saitlərin keyfiyyət və kəmiyyət baxımından tam formasını saxlaması ritmik modeldə dəyişkənlik yaradır (1, 230). Məsələn, 're'organization, 'ex'minister, 'pre'mar, 'misbe'have kimi sözlərdə ritmik baxımdan dəyişmələr baş verir. Lakin cümlə daxilində bu qəbildən olan sözlərin ritmik strukturu cümlənin ritmik-melodik strukturuna uyğun nizamlanır. İngilis dilində ikihecalı mürəkkəb isimlərdə birinci heca (söz) əsasən vurğulu olur (air-raid, 'backache, bookcase, heartburn və s.). Üç və daha çox hecalı isimlərdə əsas və ikinci dərəcəli vurğuların yeri müxtəlif və dəyişkən olur. Məsələn: 'booking ,office, black 'currant, ,hot 'water ,bottle (1, 230-231).

Bu qəbildən olan sözlərdə vurğuların yerinin dəyişməsi saitlərin kəmiyyət və keyfiyyət baxımından ritmik variativliyini yaradır bu da həmin sözlərin düzgün qavranılmasına və mənalarının başa düşülməsinə artikulator-akustik zəmin yaradır. A.S.Qimsona görə, iki hecadan çox olan bəzi sözlərdə zəif heca ardıcılığından, xüsusilə tərkibində [ə] və [ɪ] olan hecalardan, yaxa qurtarmaq meyilliyi nəzərə çarpır və bu qəbildən olan sözlərdə ritmik dəyişmə – variativlik özünü göstərir (1, 232-233). Məsələn: integral [ɪntɪgrəl] – [ɪn'tegrəl] ; hospitable ['hɒspɪtəbl] – [həs'pɪtəbl]; capitalist ['kæpɪtəlɪst] – [kə'pɪtəlɪst]; formidable [fɔːmɪdəbl̩] – [f ə'mɪdəbl̩] və s.

Bunlardan əlavə, nisbətən uzun sözlərdə vurğulu və vurğusuz hecaların müxtəlif düzümə növbələşməsi müxtəlif ritmik modellərə – variativliyə gətirib çıxarır. Məsələn, «articulatory» sözündə üç ritmik variativ model müşahidə edilir: [ɑːtɪkjʊ'leɪtəri], [ɑː(ə)tɪkjʊ'leɪtəri] - [ɑː(ə)tɪkjuleɪtəri] (1, 233).

Bir çox sözlərdə ritmik variativlik analogi aksent model əsasında baş verir. Məsələn, apply [ə'plai], prefer [prɪ'fɜː], compare [kəm'peə] sözləri sifət kimi işləndikdə vurğu birinci hecaya keçdiyi halda ['ʃplɪkəbl̩], ['prefərəbl̩], [kəm'pɜːrəbl̩], kök formaya əsaslanaraq, həmin sözlərdən törəyən sifətlər [ə'plɪkəbl̩], [prɪ'fɜːrəbl̩], [kəm'pɜːrəbl̩] kimi realizə olunur. Analogi aksent model digər sözlərin aksent-ritmik strukturunda müşahidə edilir. Məsələn, contribute [kən'trı,bju:t], distribute [dɪs'trı,bju:t] sözləri təsadüfi hallarda ['kɒntrɪ,bju:t], [dɪstrɪ,bju:t] kimi, həmin feldən törəyən isimlər isə contribution [ˌkɒntrɪ'bjuːʒn], distribution [ˌdɪstrɪ'bjuːʒn] kimi aksent-ritmik struktura malikdir.

İngilis dilində bir qrup ikihecalı sözlər vardır ki, onlarda vurğuların yeri dəyişdikdə sözün qrammatik formaları dəyişir. Bu qəbildən olan sözlər iki əsas hissədən ibarətdir: prefiksdən və kökdən. Belə ki, əsas vurğu prefiksin üzərində olanda həmin söz isim kimi, kökün üzərində olanda isə həmin söz fel kimi çıxış edir. Digər tərəfdən, bəzi isimlər və fəllər vurğuların prefiksdə və kökdə saxlamaqla həm də sifət kimi çıxış edə bilər (3, 45).

Qeyd etmək lazımdır ki, vurğunun yerinə görə fərqlənən söz formaları ikihecalı olmasına baxmayaraq, bu qəbildən olan sözlərdə ritmik meyl özünü əsaslı şəkildə göstərir. Bu sözlərdə ritmik prinsip iki aksent-ritmik modeldə özünü göstərir: 1) [$\perp$ τ] 2) [$-\perp$]. Birinci aksent-ritmik struktur isimlər, ikinci isə fəllər üçün səciyyəvidir. Məsələn: combine ['k6m,bain] (i), [kəm'bain] (f); increase ['in,kri:s] (i), [in'kri:s]; abstract ['5b,tr5kt] [əb'str5kt]. Vurğunun yerinə görə fərqlənən ikihecalı söz formaları içərisində elə sözlər vardır ki, onlarda vurğunun yeri dəyişmir, yəni hər iki söz forması üçün eyni aksent-ritmik struktur forma işlənir. Məsələn: 'comment (n) 'comment (f) 'detail (n) 'detail (i) (1, 238).

Bu qəbildən olan söz formaları çox azdır. İngilis dilində ikihecalı sözlərdən əlavə, bir qrup üçhecalı sözlər də vardır ki, onlarda vurğunun (vurğuların) yeri və dərəcəsi fərqləndirici rola malik olur (1, 236). Bu qəbildən olan sözlərin aksent-ritmik quruluşu vurğunun yeri ilə fərqlənən ikihecalı söz formalarının aksent-ritmik quruluşundan fərqlənir. Belə ki, üçhecalı sözlərdə – isimlərdə əsas vurğu əsasən birinci hecaya düşür [$\perp - -$] üçüncü hecalar çox az hallarda ikinci dərəcəli vurğu səciyyəvi olur: [$\perp - \tau$]. Məsələn: compliment ['k6mplimənt], estimate [éstimət]; interchange [intə,tʃeind=]; reprimand [reprɪ,mɑ:nd]. Bu qəbildən olan sözlərin fəll formalarında isə ikinci dərəcəli vurğu əsasən birinci hecadə əsas vurğu isə ikinci üçüncü hecadə olur və müəyyən hallarda əsas vurğu birinci hecaya keçir. [$\tau - \perp$], çox az hallarda [$\perp - \tau$] bu aksent-ritmik strukturla səciyyəvi olur. Məsələn: compliment [,k6mplɪ'ment], estimate [éstimeɪt] və s. Qeyd etmək lazımdır ki, söz səviyyəsində saitlərin eliziyası da vurğusuzluq mövqeyi ilə əlaqədar olub, ritmik meyildən irəli gəlir və nəticə etibarilə saitlərin ritmik-prosodik variativliyi kimi özünü göstərir. Müqayisə et: murderer ['m8:d7r7 - 'm8 - - dr7]; difficult [dɪfɪkəlt - 'dɪfɪkt] və s.

Söz vurğusu səviyyəsində aparılan təhlil göstərir ki, sözlərin müxtəlif mövqələrdə baş verən prosodik dəyişmə ilk öncə onların aksent quruluşuna, aksent quruluşu ilə birgə onların ritmik təşkilinə, eləcə də prosodik vasitələrin dəyişməsinə təsir göstərir ki, bu da saitlərin kəmiyyət və keyfiyyət, o cümlədən ritmik baxımdan variativliyinə dəlalət edir.

İngilis dilində uzun və qısa saitlərin oppozisiyası əsasən eyni fonetik əhalədə (pool-full, beat-bit, bark-buck, court-cot, nought-not və s.) məqbul hesab edilir. Digər hallarda uzun saitlər fonetik və digər amillərdən asılı olaraq variativləşir. Məsələn, «refuse» sözündə vurğulu mövqedə olan [u:] vurğusuz mövqedə olan [u:] -dan uzunluğuna görə fərqlənir. Müqayisə et: refuse ['refu:s] (isim), refuse [rɪ'fju:z] (fel). Bu söz formaları yalnız [s] və [z] qarşılaşmasına görə deyil, həm də ikinci [u:] saitin uzunluğuna görə fərqlənir (1, 235). Uzun saitlərin ritmik variativliyi ilə müşayiət olunan bu uzunluq aksent uzunluq kimi xarakterizə olunur (7, 45).

Aksent uzunluqla sıx bağlı ritmik uzunluq isə sözlərdəki hecaların

kəmiyyətə uzanması və qısalmasını nəzərdə tutur. Məsələn: sonorous [sɒnərəs] – [sə'nɒ:rəs]; formidable ['fɒ:mɪdəbl] – [fə'mɪdəbl]; applicable ['ɒplɪkəbl] – [ə'plɪkəbl]; inapplicable ['ɪnə'plɪkəbl] – ['ɪnə'plɪkəbl] (7, 45).

Bu sözlərdən birinci variantında vurğulu monofonqların vurğulu, ikinci variantda həmin saitlərin uzunluğundan təxminən iki dəfə artıqdır. İngilis dilində sözlərdə hecaların sayından, hecaların açıq və qapalı olmasından asılı olaraq uzun saitlər variativləşir. Məsələn, sea [si:], seas [si:z] söz formalarında birinci heca açıq olduğundan [i:] saiti uzun, [si:z] sözündə heca qapalı olduğundan [i:] saitinin uzunluğu nisbətən qısa olur, yəni variativləşir. Digər tərəfdən, ask – asking [ɑ:sk-'ɑski2] sözlərində olan [ɑ:] saitinin uzunluq dərəcəsi eyni deyildir. Belə ki, ask sözündə [ɑ:] saiti təkhecəli söz tərkibində çıxış etdiyindən uzun, asking sözündə isə ikihecəli söz tərkibində çıxış etdiyindən nisbətən qısa tələffüz olunur, yəni variativləşir. Sillabik uzunluq adlanan bu uzunluq da, fikrimizcə, saitlərin ritmik variativliyini reallaşdıran bir fonetik amildir (7, 45). Bununla yanaşı, uzun saitlərin variativliyinə təsiredən amillərdən biri də uzun saitlərdən sonra gələn samitin fiziki xüsusiyyətidir. Kombinator uzunluq adlanan bu hadisə heca daxilində uzun saitlərdən sonra gələn samitin kar və cingiltili olmasını nəzərdə tutur. Məsələn, feed – feet sözlərində birinci [i:] saitinin [fi:d] uzunluğu təqribən ikinci [i:] saitinin [fi:t] uzunluğundan bir dəfə yarım çoxdur (7, 45).

Söz səviyyəsində müxtəlif fonetik amillərin təsirindən saitlərin kəmiyyət və keyfiyyət baxımından dəyişmələri, o cümlədən aksent, ritmik, sillabik, kombinator uzunluq və s. sözlərin ritmik strukturunu nizamlayan ritmik-prosodik variativlikdən başqa bir şey deyildir.

Sözlərdə vurğulu və vurğusuz hecaların müntəzəm növbələşməsi baş verdiyi kimi, cümlələrdə də vurğulu hecaların müəyyən zaman intervalında əvəzlənməsi baş verir. Belə ki, ingilis dilində sözlərdə və cümlələrdə ritmik baxımdan eyni meyil özünü göstərir. Lakin cümlə daxilində sözlərin aksent-ritmik strukturu, o cümlədən saitlərin ritmik-prosodik variativliyi sözlərdə olan ritmik-prosodik variativlikdən formaca fərqlənir. Məsələn, ikihecəli söz olan compact [kəm'pɒkt] (sifət) sözündə birinci hecəyə [ə] saiti işlənir, lakin həmin sözün birləşməsi daxilində vurğu birinci hecəyə keçir ('compact 'disc).

Bu zaman birinci hecəyə [ə] saiti [ɒ] saiti ilə əvəzlənir. Digər tərəfdən, [pɒkt] hecasında olan [ɒ] vurğusuz vəziyyətdə tam formada işlənsə də, vurğulu mövqedə olan [ɒ] saitindən keyfiyyətə müəyyən dərəcədə fərqlənir. Bu qəbildən olan ritmik-prosodik variativliyi 'thirteen 'places, 'Westminister Abbey və s. birləşmələrdə müşahidə etmək olar.

İngilis dilində iki əsas (bərabərseviyyəli), bir ikinci dərəcəli və bir əsas vurğuya malik olan sözlərin aksent-ritmik quruluşu cümlə daxilində variativləşir və bunun müqabilində də həmin sözlərin tərkibində olan saitlərin ritmik-prosodik variativliyi fərqli baş verir, yəni söz səviyyəsində olan ritmik-

prosodik variativlik cümlə daxilində mövqe baxımından fərqlənir. Məsələn, 'fourteen, 'unk'nown, 'conversation', home-'made, 'diplo'matic və bu qəbildən olan sözlərin aksent-ritmik strukturu cümlə daxilində ritmik amilin təsirindən variativləşir, eyni zamanda həmin sözlərin tərkibində olan saitlərdə kəmiyyət və keyfiyyət baxımından dəyişmələr baş verir, başqa sözlə, saitlər ritmik-prosodik baxımdan variativləşir. Müqayisə edək: 'fourteen – there were 'fourteen men there; 'un'known – he was an 'unknown poet; conversation – when I entered the ' conversation stopped; 'home-'made; Help yourself to the cake. They are 'home made cake; 'diplo'matic – A 'diplomatik 'mission was sent there və s.

İngilis dilində ritmik meyilin təsiri özünü cümlədə adətən vurğu daşıyan avtosemantik sözlərdə göstərir. Məsələn: He 'ment a way. 'John went a way. I agree with what you say. I 'quite agree with what you say (7, 4).

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, sözlərin ritmik təşkili ilə cümlələrin ritmik təşkili heç də həmişə eyni deyildir. Cümlədə ritmik qrupların xarakteri əsasən sözlər arasında semantik və qrammatik münasibətlərlə və müəyyən dərəcədə də fonetik (hecalarla) amillərlə nizamlanır. Belə ki, sözlərin səs tərkibi şeca tipi, saitlərin uzun və qısa olması, heca (söz) qovşağında samitin çoxluğu ritmik qrupların xarakterinə, o cümlədən saitlərin ritmik-prosodik variativliyi ilə müşayiət edilir. Məsələn, buy the book cümləsində müəyyən artikl isim ilə sıx bağlı olduğundan ritmik baxımdan ona bağlanır və bu halda buy sözündə [a] diftonqunun uzunluğu artır. Lakin take it out cümləsində it əvəzliyi fella sıx əlaqədə olduğundan ritmik baxımda ona bağlanır. Qrammatik baxımdan analoji cümlədə – take them out – them əvəzliyi ritmik baxımdan ikinci sözə (them out) bağlanır. Belə ki, birinci iki sözün qovşağında samit çoxluğu özünü göstərir (take them) (7, 8-9).

Qeyd etmək lazımdır ki, eyni qrammatik quruluşlu və əsasən eyni leksik tərkibə malik olan cümlələrdə sözlərin bir-birinə ritmik bağlılığı müxtəlif ola bilər. Bu müxtəliflik də öz növbəsində saitlərin kəmiyyət və keyfiyyət baxımından ritmik-prosodik variativliyinin müxtəlifliyinə dəlalət edir. Məsələn:

- a. They were 'laughed at / nearly ' everywhere.
- b. They were laughing / at nearly ' everyone.

Birinci cümlənin (a) birinci ritmik qrupunun vurğulu hecasında olan [ɑ:] saitinin uzunluğu ilə, ikinci cümlənin (b) birinci ritmik qrupunda vurğulu hecasında olan [ɑ:] saitinin uzunluğu eyni deyildir. Belə ki, birinci (a) [ɑ:] saiti təkhecalı söz daxilində işləndiyindən uzun, ikinci (b) [ɑ:] saiti ikihecalı söz daxilində işləndiyindən nisbətən qısa tələffüz olunur. Digər tərəfdən, at sözü də birinci halda (a) laughed sözünə, ikinci halda (b) nearly sözünə bağlanır. Enklitik və proklitik münasibətdə olan «at» sözünün tərkibində olan [5] saitləri də fikrimizcə, ritmik bölgüdən asılı olaraq, keyfiyyətcə

fərqlidir. Belə ki, ikinci (b) [5-ə] nisbətən birinci (a) [5], fikrimizcə, daha aydın tembrə malikdir.

Beləliklə, araşdırmalar və aparılan təhlil göstərir ki, ingilis dilində ritmik variativlik bir sıra amillərdən asılı olur. Ritmik variativlik əsasən saitlərlə onların gəldiyi vurğulu hecalarla bağlı olur. Belə ki, ingilis dilində saitlərin hər birinin özünəməxsus uzunluğu vardır. Bununla belə, saitlərin uzunluq dərəcəsi onların gəldiyi mövqedən, hecanın açıq və qapalı olmasından, saitin təkhecalı və çoxhecalı sözlərdə gəlməsindən, saitin vurğulu və vurğusuz hecada dayanmasından, vurğunun dərəcəsiindən, saitin sadə və mürəkkəb, dar və geniş diapazonlu tonlar altında deyilişindən asılı olur. Bu amillərlə yanaşı, saitlərin uzunluğunun variativliyinə onların ritmik strukturunda, söyləmədə yeri, söyləmin ümumi tempi, tələffüz üslubları, nitqin növləri və müxtəlif funksional üslublarının intonativ xüsusiyyətlərindən asılı olur.

Ədəbiyyat:

1. Gimson A.C. An introduction to the pronunciation of English. London, 1970.
2. Roach P. English phonetics and phonology. Cambridge, 2000.
3. Kingdon R. The groundwork of English stress. London, 1958.
4. Sokolova M.A. English phonetics. (A theoretical course). M., 1996.
5. Vassilyev V.A. English phonetics (A theoretical course). M., 1970.
6. Vassilyev V.A. English phonetics. M., 1980.
7. Торсуев Г.П. Вопросы акцентологии современного английского языка. М., 1960.
8. Антипова А.М. Ритмическая система английской речи. М., 1984.

SUMMARY

SOME NOTES ON RHYTHMIC VARIATIONS IN ENGLISH

The article deals with the rhythmic variations of vowel sounds in different positions. In the article an attempt is made to determine phonetic factors that cause rhythmic variations within the words and utterances in English speech.

РЕЗЮМЕ

ЗАМЕТКИ ПО РИТМИЧЕСКИМ ВАРИАТИВНОСТЯМ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматриваются ритмические вариации гласных в разных позициях. В ней сделана попытка для определения факторов, которые действуют на ритмические вариации.